 <https://doi.org/10.30563/turklad.1272230>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types	: Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date	: 28.03.2023
Kabul Tarihi / Accepted date	: 02.06.2023
Yayın Tarihi / Date published	: 20.06.2023

Atıf / Citation

Aytek, Z. (2023). Eski Türkçe gUr-/gUz- Eki ve Kısaşü'l Enbiyâ'daki Kullanımları Üzerine. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRK LAD)*. 7. Cilt, 1. Sayı, 145-158.

ESKİ TÜRKÇE GUR-/GUZ- EKİ VE KİSAŞÜ'L ENBİYÂ'DAKİ KULLANIMLARI ÜZERİNE

Old Turkish gur-guz- suffix and on their use in the Kısaşü'l Enbiyâ

ZABİT AYTEK¹

Öz

Bu çalışmada gUr-/gUz- ettirgenlik eki ile kurulan fiillerin Harezmi Türkçesi ile yazılmış olan Kısaşü'l Enbiyâ'daki durumu, kullanım sıklıkları, ekler arasındaki ses değişimleri ve denklikler incelenmiştir. Bu fiillerin Türk dilinin tarihi dönemlerindeki kullanım şekilleri, morfolojik ve semantik farklılıkları tespit edilmiş, diğer Türk lehçelerindeki biçimleri incelenerek ekleşme süreci tespit edilmeye çalışılmıştır. Bugün canlı bir ek olmayan gUr-/gUz-'un kullanımdan düşme sebepleri, üzerindeki Oğuzca etkisi, Altay Dilleri Teorisi'nin en temel seslik ölçütü olan r/z denkleşmesinin ek üzerindeki tesiri irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Harezmi Türkçesi, ettirgenlik, Zetasizm, Kısaşü'l Enbiyâ

Abstract

In this study, the frequency of use, status, phonological changes and equivalences between suffixes of the verbs formed with the gUr-/gUz- causative suffix in Kısaşü'l Enbiyâ written in Khwarezm Turkic was examined. The usage patterns, morphological and semantic differences of these words in the historical periods of the Turkic language were determined, and the grammaticalization process of the suffix was tried to be understood by examining the forms in the other Turkic dialects. The reasons why gUr-/gUz-, which is not a live suffix today, fell out of use, its Oghuz effect on it, and the effect of r/z equivalence, which is the most basic phonetic criterion of Altaic Language Theory, on suffix were examined.

Keywords: Old Turkic, Khwarezm Turkic, Causative, Zetacism, Kısaşü'l Enbiyâ

¹ Araştırma Görevlisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/Türkiye. El-Mek: zabitaytek@gmail.com

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6327-5288>

1. Giriş

Eski Türkçede kullanılan *gUr-/gUz-* eki, Türk dilinin geçmiş devirlerinde ettirgen, oldurgan yapılar üreten bir ek olarak karşımıza çıkmaktadır. Geçirmiş olduğu ses değişimleriyle pek çok farklı biçimi bulunmaktadır; *gur-,gür-,gir-, gir-, kur-, kir- kur-,kür-, guz-, güz-, kuz-küz-*. Bu ek ailesinden *gur-/gür-* eki, oldurgan, ettirgen yapılar oluştururken diğer eklerin farklı görevleri olabilmektedir. Ekin eski dönemlerden itibaren nasıl geliştiği, geçirmiş olduğu ses değişimleri, semantik fonksiyonları, tarih sahnesinden silinerek ölü bir ek olma sebepleri gibi olguların bilinmesi, tarihi metinlerde ekin gerek biçimsel gerek anlamsal işlevlerinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır. Bilhassa Orta Türkçe döneminde Altay teorisinin temel ses ölçütü olan *r/z* denkliği, *gUr-/gUz-* ekinde de etkisini göstermektedir. Öyle ki aynı eserde ve hatta aynı cümlede ikili şekillerin kullanıldığı örnekler vardır; *tir/gür-, tir/güz-, tur/gur-, tur/guz-, ki/gür-, kir/güz-*. Bununla birlikte Harezmi Türkçesinden itibaren ek üzerindeki Oğuzca tesirler, ekin */g/* sesinin düşerek diğer bir ettirgenlik eki olan */-r-/* ile sesteş hale gelmesi ve dolayısıyla karıştırılmasına sebep olmuştur.

Gabain *Alttürkische Grammatik* adlı eserinde *gur-/gür-, kur-/kür-, r-, t-, tur-/tür-, dur-/dür-* faktitif eklerini ele almıştır. *Gur-* ekinin gelişim aşamasının *-g+u-r-* şeklinde olduğunu düşünmektedir. Diğer bir faktitif *tur-* ekinin de aynı şekilde oluştuğunu belirterek *-t+u-r* örneğini vermiştir (Gabain, 1988: 128). Necmettin Hacıeminoğlu, *gUr-* ekinin fiilden isim yapan */g/* ekine önce */-i-/*, */-i-/*, */-u-/*, */-ü-/*, ardından *-r-* fiil yapma ekinin gelmesiyle oluştuğunu düşünmektedir; *-g+u-+r-* (Hacıeminoğlu, 2019: 134). Erdal, *-gUr-* ekinin genellikle iki heceden oluştuğunu *amurtgur-* ve *arungur-* örneklerinin ise istisna olarak üç heceli olduğunu belirtir. *GUr-* eki eklenmiş yapıların birçoğu, türemiş veya basit şekillerde olabilen, kelime sonu */z/* veya */r/* ile biten fiillerdir (Erdal, OTWF:756). Ekin ünlü biten fiile geldiği tek örnek *ki/gür-* fiili olarak görülmektedir; ancak bu sözcüğün *kir-* ‘girmek’ fiilinin *causative* ‘ettirgen’ biçimi olduğunu ve */r/* ünlüsünün düştüğünü düşünen dilciler vardır. Clauson (Clauson, 1972: 712) fiilin gelişimini *ki/gür < *kir-gür* şeklinde gösterirken, Marcel Erdal (Erdal,1991: 750) ve Tuncer Gülensoy (Gülensoy, 2007: 367) bu fikre katılmazlar. Bu konu *kigür/kirgüz* başlığı altında ele alınmıştır.

Erdal *Old Türkic Word Formation* adlı eserinde ettirgen fiillerin geçişsiz fiilleri geçişli yapma ve eylemi başkasına yaptırma fonksiyonundan bahseder. *Causative Verbs* başlığı altında Eski Türkçe metinlerde kullanılan *-Ur-, -Ar-, +gAr-, -gUr-, -Xz-, (X)t-, -tUr-* ettirgenlik eklerini göstermiş ve *-gUr-* eki için *amurtgur-, argur-, azgur-, argür-, ergür-, kızgur-, körtkür-, ozkur-, ötgür-, särgür-, tezgür-, turgür-, todgur-, toşgur-, turgur-, yatgur-, yetkür-, ötgür-* fiillerini incelemiştir (Erdal, 1991: 756).

Funda Toprak’ın *Türkçe’de -Gır ~Gur Ekinin Kullanımı ve Divan-i Lüğati’t- Türk’teki Farklı Fonksiyonları* adlı makalesi, ekin DLT’deki farklı fonksiyonlarını göstermesi bakımından önemlidir. Toprak, makalesinde *Gır~Gur-* ekinin temel özelliği olan ettirgen fiil yapma görevi dışında diğer fonksiyonlarını incelemiştir. Yansıma sözcüklerden fiil türetme özelliği; *süm/kür-, püs/kür-, huç/kür-, höy/kür-*, eklendiği fiilde anlam değişikliği yapmama özelliği ; *er/gür-* ‘ulaşmak, yetişmek’, *kur/gür-* ‘kurumak’ ve bazı fiillerde yaklaşma yardımcı fiili *yaz-* gibi gerçekleşmemiş ama gerçekleşme ihtimali yüksek olan eylemleri karşılama özelliği; *kel/gir-* ‘geleyazmak, gelir gibi yapmak’, *tam/gür-* ‘damlaya yazmak’ (Toprak, 2003: 237-244).

Kısaşü’l Enbiyâ’da *gUr-/gUz* ekinin tespit edildiği fiiller şunlardır: *kigür-/kirgüz-, argur-, koşgur-, körgüz-, olurguz-, ötkür-, turgür-/tirgüz-, turgur-/turguz-, yatgur-/yatkur-*.

2. Kigür/Kirgüz

Clauson’a göre *kigür-* fiili, *kir-* ‘to bring in, introduce’ [girmek, sokmak] fiilinin *ki-gür < ki(r)-gür-* şeklinde kısaltılması ile oluşmuştur. *Kirgiz-, girdir-* fiillerini bu şekle örnek

gösteren Clauson, fiilin türevlerini farklı Türk lehçelerindeki biçimleriyle göstermiştir.² (Clauson, 1972: 712). Clauson'un sözlüğünde *kigür-* fiilinin Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Osmanlı devirlerindeki biçimlerine rastlanırken Karahanlı Türkçesi eseri olan DLT'de bu fiile tesâdüf edilmez. Eserde *kir-* fiilinin ettirgen biçimi yalnızca *kirtür-* 'girdirmek'(DLT II 195-4) şeklindedir. Bununla birlikte *kigür-* fiilinin aslında *kir-* 'girmek' fiilinin ettirgen biçimi olmadığını düşünen dilciler de vardır. Marcel Erdal'a göre bu sözcük *kir-* 'to enter' [girmek] fiilinin ettirgen yapısı gibi görünse de aslında *kir-* fiilinden türemiş olması pek olası değildir. Bu görüşünü *tir-gür-* örneğinde /r/ sesinin düşmediğini belirterek destekler.(Erdal, 1991: 750).

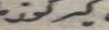
Tuncer Gülensoy da fiilin ET. *kigür-*³ < *kir-gür-* biçiminde ekleşmesi fikrini kabul etmemiştir. Gülensoy'a göre fiil *kigür-*< **kig-* 'içeri girmek, sokmak, geriye gitmek' + *-r-* ettirgenlik eki biçiminde gelişmiştir (Gülensoy, 2007: 367). Fiilin *kirgüz-* biçimi genellikle Çağatay Türkçesi metinlerinde görülmektedir. Kısasü'l Enbiya'da *kigür-*, *kirgüz-* *kivgür-* *kivür-*, *kiwür-* türevleri bulunmaktadır.

Kigür- fiili Kutadgu Bilig'de 'girdirmek, sokmak, sokturmak' anlamıyla dört yerde geçmektedir. *چریکدا بیر انجا بسوغقا کیکور، یداغ اوقجی توشروب سن اونکون یوکور / çerigde bir ança busuğka kigür, yadağ okçı tüşrüp sen öngdün yügür* 'biraz askeri pusuya girdir, yayan haldeki okçuları gönder, sen önden yürü' (KB 2370). Orhon metinlerinde *𐰽𐰺𐰍𐰏𐰚𐰚𐰚𐰚 / ewiŋe sünüş⁴ ? kigürti* [evine savaş getirdi] (KÇ 20), *𐰽𐰺𐰍𐰏𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚 / edgü élinge kentü yanılığ yawlak kigürtüg* [iyi durumdaki devletine kendi yanıldı, kötülük, haset soktu] (KT D23-BK D19) örnekleri bulunmaktadır.

Kigür[di]: [KE, 218v18]

• *'Ammesi Ümmühâni öyige keldi, eşik kaqtı. Ümmühâni utru çıktı, ağırladı öyige kigürdi, aş boğuz keltürdi* (KE, 218v18).

“Halası Ümmühâni'nin evine geldi, kapıyı çaldı. Ümmühâni karşısına çıktı, (onu) ağırladı, evine soktu, yemek getirdi.”

kirgüz-: [KE, 134v21]

• *Kaçan ol kün yetdi érse kapuğçılarga aydı: kapuğni berkitgil, kimersenı kirgüzmen tedi* (KE, 134v21).

“O gün geldiğinde kapıcılara söyledi: Kapıyı sağlamlaştırın, kimseyi girdirmeyin dedi.”

3. Argür

Ar- fiili DLT'de 'yorulmak, dermansız kalmak'. *Argür-*⁵ *أرغر* ettirgen biçimi ise 'yormak' olarak geçmiştir. *بگلر اتن ارغروب / begler atın argurup* 'beyler atını yorup'(DLT I, 486-14). Clauson *argür-* maddesini *ar-* 'to tire out' [yormak] fiilinin *causative* 'ettirgen' hali olarak değerlendirmiş ve yalnızca Hakaniye Türkçesinde göstermiştir⁶. (Clauson, 1972: 218). Räsänen

² Clauson'a göre *kigür-* fiili Uygur Türkçesinde *kigür-* şeklinde, *köni yolka kigürür* 'brings them into the right way' [Doğru yola girdirir, sokar], Karahanlı Türkçesinde *kigür-*, Çağatay Türkçesinde *giwür-*, Harezmi Türkçesinde *kevür-*, *kiğür-*, *kivür-*, Osmanlı Türkçesinde *kivür-*, nadiren de *giyür-* 'to bring into, admit, let in' [içeri sokmak, içeri almak, kabul etmek] biçimindedir. (Clauson, 1972: 713)

³ Gülensoy, fiilin Eski Türkçe (Uygurca) ve Orta Türkçe: *kir-* biçimini korurken *kir-* < *ki:r-* < *kī-r-* şeklinde gelişmiş olduğu görüşündedir. Aynı zamanda *kir-* fiilinin **ki-* 'arka, geri, iç' + *r-* 'İFYE' şeklinde oluştuğunu göstermiştir. Fiilin DLT. *Kirtür-*, Çağatayca *kirgüz-*, Kazakça, Kırgızca, Özbekçe, Karakalpakça *kirgüz-*, Türkmençe- *güriz-*, Nogayca *kirgiz-* biçimlerinde olduğunu belirtir. (Gülensoy, 2007: 367)

⁴ Erhan Aydın, *𐰽𐰺𐰍= süñüş ? 'savaş'* (Aydın, 2017: 138)

⁵ *Begler atın argurup, kadhgu anı turgurup, menği yüzi sargarıp, kürküm anğar türtilür.* 'Beyler atlarını yordu, kaygı, keder onları durdurdu, benzi ve yüzleri sarardı, safran sürülmüşe döndüler'. (DLT I 486)

⁶ Clauson *argür-* fiili altında *argürur*, *argürma:k* sözcüklerini de vermiş, ve Hakaniye Türkçesinde *ol atın argürdi* 'he tired his horse out' [o atını yordu] şeklinde örneklendirmiştir. (Clauson, 1972: 218). Fiil aynı zamanda Kutadgu

ar- ‘matt, müde werden’ [yorulmak] olarak tanımladığı fiilin *âr-* < **hâr-* şeklinde geliştiğini düşünür. Çağatay Türkçesi *harun* ‘ein schwaches’ [zayıf], Uygur Türkçesi *çark-yn* ‘yorgun’ ve Eski Türkçe *hargan* örneklerini verir (Räsänen, 1969: 22). Talat tekin ise “*Zetacism and Sigmatism In Proto-Turkic*” adlı, r/z denkliği konusunu anlattığı makalesinde *argur-* fiilinin z’li türevleri *arquz-*, *harquz-* ‘to tire, fatigue, exhasut’ [yormak, bitkinleştirmek, tüketmek] fiillerinden bahsetmiştir. (Tekin, 1969: 72). Buna göre *γur-/γuz-* (*gur-/guz-*) ekleri zetacizmin etkisinde gelişen ve z’leşme sonucu iki türevi bulunan eklerdir. Sevortyan *ap-/hāp-* (*ar-/hār-*) ‘уставать’ [yorulmak] fiilinin ettirgen biçimi olarak *gur-/gır-* eklerinden bahsetmiş ve *argur-/argır-* ‘утомлять, ослаблять’ [yormak, zayıflatmak, gevşetmek] örneklerini vermiştir (Sevortyan, 1974: 161). *Argūr-/ارغور* fiili Kısasü’l Enbiya’da bir yerde ‘yormak, yorgun düşürmek’ anlamıyla geçmektedir.

Argūr-: [KE, 247v10]

• *Ey atam meni susalık öltürdi, témür yarık ağırı argürdi, bir içim suw bolğay mu ? Hüseyin anı işitip katıg ünün yıgladı* (KE, 247v10).

“Ey atam beni susamışlık öldürdü, demir zırhın ağırlığı yordu , bir içim su var mı ? Hüseyin onu işitip güçlü sesiyle ağladı.”

4. Koğğur

DLT’de *koğğur-/koğğar-* ‘sökmek, kanırmak’ olarak kaydedilir. *Er yıgaç koğğurdi* ‘Adam ağacı söktü, kanırttı’. (DLT III, 392-20) Clauson sözcüğün yalnızca *koğğ-ur-/koğğ-or-* “to uproot” [sökmek, kökünden sökmek] fiilini ve diğer Türk lehçelerindeki türevlerini göstermiştir⁷ (Clauson, 1972: 640). Tuncer Gülensoy sözcüğün Türkiye Türkçesindeki karşılığını *kanır-* ‘(bir şeyi) eğip zorlayarak yerinden çıkarmak’ < **kong+gur* olarak gösterir (Gülensoy, 2007: 454). “*Etimologičeskij slovar’ tjurkskix jazykov*” adlı eserde **koğğ-* (**kon-*) fiili ve türevleri olan *koğğur-* (*konur-*), *koğğar-* (*konar-*), *koğğar-* (*konkar-*) ‘переворачивать вскапывать, рыть’ [kazmak, sökmek, kazımak] fiillerinin Uygur Türkçesi *qomar-* (*komar-*) ‘выковыривать; отрывать ; отклеивать; вырывать, выкорчевывать, вырывать’ [sıyırmak, ayırmak, sökmek, kökünden koparıp atmak] fiili ile muhtemel ilişkili olduğu belirtilmiştir (Levitskaya, 2000: 64). Kısasü’l Enbiyâ’da *koğğur-*, *komur-* türevleri de bulunan *koğğur-/كونغور* fiili ‘yerinden oynatmak, söktürmek’ anlamında bir yerde geçmektedir. (KE, 229v9).

Koğğur-: [KE 229v9]

• *Ol tün içinde katıg yél koptı, çadırların bozdu, yérdin koğğurdi, havāka ağdurdı yana yérge çaldı* (KE 229v9).

“O gece içerisinde sert bir yel koptu, çadırları bozdu, yerden söktü, koparttı, havaya yükseltti, tekrar yere vurdu.”

5. Körgüz

DLT’de *kör-* ‘görmek, bakmak’ (DLT II, 8-12) fiilinin *körküt-* ‘göstermek’ (DLT II, 340-7) ve *körtür-* ‘gördürmek’(DLT II, 195-1) ettirgen biçimleri kaydedilir. Clauson *körgüz-* kelimesinin bahsini oldukça geniş tutmuştur. Ona göre *kör-* fiilinin causative ‘ettirgen’ şekli olan *körtür-* ‘to show’, *körgüz* ve *körgür-* fiillerinin en ilkel halidir. Sonrasında Orta Çağ dönemlerinde *-t-* sesi düşerek sözcüğün *körgüz-*, *körgür-*, *körset-* ve *körse-* gibi yeni türevleri

Bilig’de yalnızca bir yerde geçmektedir. *Üküş ârzu ni ‘met yéyü semridi, bu kün arğğurayın yetildi üdi* ‘ Fazla mal ve niğmet yiyerek iyi beslendi, bu gün (artık) zamanı geldi, onu zayıflatayım’. (KB, 5705)

⁷ Karahanlı Türkçesi *konur-* *er yıgaç koğğurdi*. ‘the man uprooted (qala’a) the tree’ [adam ağacı kökünden söktü], Çağatay Türkçesi *koğğar-* [dı,ay], *koğğur-*, *koğğar-* ‘to uproot, tear’ [sökmek, koparmak], Harezmi Türkçesi *boynını koğğur-* ‘to twist (someones’) neck’ [birinin boynunu kırmak, koparmak]. (Clauson, 1972: 640)

oluşturmuş⁸ (Clauson, 1972: 740). Vambery *kör-* sözcüğünün Uygur Türkçesi *körküt-*, *körset-* ve Çağatay Türkçesi *körküz-* ‘zeigen’ [göster] ettirgen şekillerini göstermiştir (Vambery, 1878: 83).

Marcel Erdal fiilin ilk halini *körtkür-* ‘to show, make manifest’ [göstermek, ortaya çıkarmak] olarak değerlendirmiş ancak *kör-* ekinin söz başı /k/ sesinin /g/’li (körtgür-) olabileceğini ifade ederek *sünüük/sünüg* kelimelerini bu denkleştirmeye (k/g) örnek göstermiştir. Ayrıca sonradan düşen /t/ sesinin (körKür/körKüz<körtKür) parasitic /t/ olabileceği görüşündedir (Erdal, 1991: 750). Anna Dybo ise *kör-* fiilinin Türkmen Türkçesi *görkez-*, Azerbaycan Türkçesi *görsät- göstär-*, Çuvaş Türkçesi *katart-* < **kör-tiz* ‘показывать’ [göstermek] ettirgen şekillerini göstermiştir (Dybo, 2013: 462). *Kıyasü'l Enbiyâ*’da en işlek fiillerden birisi olan *körgüz-*/کورگوز fiili, metin içerisinde 55 yerde ‘göstermek’ anlamıyla geçmektedir.

Körgüz-: [KE, 186r9]

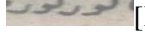
• *Muhammed dānā turur, ol bilgenin ben bilmesmen, kayu işge munluğ bolsam maña yol körgüzür.* (KE, 186r9)

“Muhammed bilgilidir, onun bildiğini ben bilmem, hangi işte sıkıntıya düşsem bana yol gösterir.”

Körgüz-: [KE, 233r3]

• *Qardaşlarını ulamak buyurur, ata ananı edgü tutuñ tēyür, kamuğ hayrätlerğa yol körgüzür, sadağa bēriñ māl zekātın bēriñ tēyür.* (KE, 233r3)

“Kardeşleriyle buluşmayı buyurur, anne babaya iyi davranın der, bütün iyi işlere yol gösterir, sadaka, mal ve zekat verin der.”

Körgüz-: [KE, 123r5]

• *Qamuğdın ‘azizrek Muhammed Resülü’ llāh turur, didār ni ‘metin aña körgüzmeğünçe sēn körmegey-sēn.* (KE, 123r5)

“Herkesten daha azizi Muhammed Resülallah’tır. Yüzümü (yüz lütfumu) ona göstermedikçe sen de görmeyeceksin.”

Körgüz-: [KE, 123v5]

• *Olarga didār haddin körgüzdüñ imān keltürdiler, bizge hem körgüzseñ imān keltürgey érdük.* (KE, 123v5)

“Onlara yüz hattını, çehreni gösterdin iman getirdiler, bize de göstersen, (biz de) iman getirdik.”

⁸ Clauson *körgüz-* fiilinin modern Türk dillerinde olağanüstü bir çeşitliliğe sahip olduğunu ve birçok dilde iki veya üç biçiminin bir arada olduğunu dile getirir. Genel Türkçe *körgüz-* ‘to help to see’ [görmesine yardım etmek, göstermek] ve *görsät-* ‘to show’ [göster], Azerbaycan Türkçesi *kördür-* ‘to order to see’ [birinin görmesini emretmek, istemek] ve *köster-* ‘to show’ [göster], Tuva Türkçesi *körgüz-*, Kırgız Türkçesi *körgüz-/körsöt-*, Kazak Türkçesi- *körgüz-/korset-*, Özbek Türkçesi *kuşgaz-*, *kuşsat-*, Nogay Türkçesi *körset-*, Kumuk Türkçesi- *görsät-* Osmanlı Türkçesi *görgüz-/göster-*, Türkmen Türkçesi *gördür-/görkez* sözcüklerini örnek olarak vermiştir. Burada önemli bir konu da yalnızca Azerbaycan Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi gibi Oğuz grubu lehçelerinde görülen *köster-/göster-* sözcüğünün *körset-* fiilinin metatezi (göçüşme) olup olmadığı konusudur. Clauson *köster-* maddesinde “a metathesis of *körset-* ?” açıklamasıyla bu fikre temkinli yaklaşmıştır (Clauson, 1972: 740). Andreas Tietze *göster-* ‘gördürmek’ kelimesini *görsät-* ettirgen biçiminin *métathétique* türevi olarak açıklar (Tietze, 1914-2003: 178). Gülensoy da *göster-* sözcüğünün *s-t < rs* (göster-<körset-) göçüşmesiyle oluştuğu görüşündedir (Gülensoy, 2007: 387). Ahmet Günşen ise fiilin *körset-* sözcüğünün göçüşmesi sonucu oluştuğu fikrine katılmaz. Konu için bk. Ahmet Günşen “Göster- ve görsät-/körset- fiillerinin yapısı üzerine” Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2006.

Körgüz-: [KE, 104r19]

• *Bu kün ol kün turur kim eligeringizni kesip mısır élining éşiklerindin asar-men. Olar korkup öz için ara öz tilleri birle sözleşe başladılar: keling mundağ kın birle ölgünçe tégme birimiz érdemlerimizi körgüzüp öleling tédiler.* (KE, 104r19)

“Bu gün o gündür ki ellerinizi kesip Mısır devletinin kapılarından asacağım. Onlar korkup aralarında konuşmaya başladılar: Gelin böyle bir işkenceyle ölünce (ölünceye kadar, öleceğimize) her birimiz erdemlerimizi göstererek ölelim dediler.”

6. Olturguz

Olturguz-, *oltur-* ‘otur’ fiilinin zetasizm (z’leşme) etkisindeki –ğUz ekinin eklenmesiyle oluşmuş *causative* ‘ettirgen’ biçimidir. Kelimenin *ol- kökeninden geldiği bilinmekte ve bu fiilin kökeni hakkında araştırmacılar tarafından farklı görüşler ileri sürülmektedir⁹. *Oltur-* fiili ilk bakışta kökeni hakkında kesin bir görüş olmayan *ol- fiilinin ettirgen/oldurgan biçimi gibi görünse de esasen *tur-* eki, fiil yapımı görevini üstlenerek yeni bir fiil oluşturmuştur. DLT’de oturmak eyleminin ettirgen biçimleri *olxut-*/أَلْخُتْ, *olgut-*/أَلْغُتْ ‘oturtmak’ sözcükleri geçmektedir¹⁰(DLT I 260-25). Clauson, sözlüğünde fiilin ilk halinin **olgur-* ve *causative* ‘ettirgen’ biçiminin **olgurt-* şeklinde gelişmiş olabileceğini ancak **olgur-* fiili için başka bir örnek olmadığını belirtir. Aynı zamanda fiilin -, *olxut-*, *olğurt-*, *olturt-* ettirgen biçimlerinden bahseder (Clauson, 1991: 151). *Olturguz-*/أولتورغوز fiili Kışaşü’l Enbiyâ’da iki yerde geçmektedir.

Olturguz-: [KE, 85r19]

• *Bularnı anuttı, kırk hatunnu ündedi, bu altı hatun[nı] olarnıñ arasında olturguzdı, aş bérdi, yédiler.* (KE 85r19)

“Bunları hazırlattı, kırk hatunu çağırdı, bu altı hatunu onların arasına oturttu, yemek verdi, (onlar da) yediler”.

Olturguz-: [KE, 96r3]

• *Çamuğları öre kopup hıdmet kılıp aydılar: bu bizge uluğ at turur tép İbn Yāminni perdege kivürüp taht üze olturguzdılar, alnıda ta‘ām koydılar* (KE, 96r3).

“Hepsi ayağa kalkıp hizmet edip söylediler: Bu bize yüce bir ünvandır (şereftir) diyerek İbni Yāmini perde (içerisinde) girdirip taht üzerine oturttular, önüne yemek koydular”.

7. Ötkür

DLT’de *ötgür-* fiili ‘ötürtmek, sürdürmek; göndermek; bir şeyi bir şeyin içinden öteye geçirmek’ anlamlarında geçmektedir¹¹. *ewge bitik ötgürdi*/أَفْكَ بِنَكْ أُتْكَرْدِي ‘eve bitig, mektup gönderdi’ (DLT I 227-3). Radloff *öt-* fiilini ‘hindurchgehen, einen durchgang finden, durchdringen, durchsickern’ [sızmak, geçmek, nüfuz etmek] olarak göstermiş ve sözlüğünde fiilin *ötkär-* / أفكارمك ‘vorbeiführen lassen, vorlegen’ [geçmesine izin vermek, geçirtmek,

⁹ Vambéry *ol- ‘sein, existieren, sich aufhalten, an einem orte stehen bleiben’ [olmak, var olmak, kalmak, bir yerde durmak] fiilinin *oltur-/olor-* ‘sitzen’ [otur] gibi fiiller oluşturduğunu düşünmektedir. (Vambéry 1878: 52) Eski Türkçe *ol-/bol-* fiilinin ‘olgunlaşmak, var olmak’ anlamlarından ziyade ‘bir yerde kalmak, durmak, olmak’ anlamları ile *oltur-* ‘oturmak, bir yerde hüküm sürmek, yaşamak’ fiili arasında bir ilişki kurmak mümkün olabilir ancak kesin bir yargıya varmak zordur. Clauson ise *olur-* ‘to sit down (for a rest)’ [dinlenmek için oturmak, (belki) yatmak] anlamları ile *ud-* ‘uyumak’ fiili arasında bir ilişki kurmuştur (Clauson, 1972: 15). Tuncer Gülensoy da *odu-*, *ud-* fiilleri ile ‘oturmak, yatmak’ arasında bir ilgi olabileceğini düşünmektedir. (Gülensoy, 2007: 637)

¹⁰ *Ol meni olxuttu* ‘o beni oturttu’. *Olxutur-/olxutmak-* (DLT I, 260-25)

¹¹ *Ötrüm karın ötgürdi* ‘ötürtecek nesne (mushil) karnı ötürttü, sürdürdü’, *ol ewge bitik ötgürdi* ‘o eve bitig, mektup gönderdi’ örnekleri geçmektedir. Kaşgarlı aynı zamanda ‘bir şeyi bir şeyden öte geçirmek’ anlamı için de *ötgür-*, *ötgürür-*, *ötgürmek-* sözcüklerini örnek göstermiştir (DLT I, 227-3).

göndertmek] ettiren biçiminden bahsetmiştir. *Qılıçdın ötkerdi* / قیلاجدین اوتکاردی 'er befafl, ihn unter den sabel bringen zu lassen' [kılıçtan geçirtti, kılıçla öldürülmesini emretti] (Radloff, 1893: 1268). Vambery *öt-* 'vorübergehen' [geçmek] fiilinin göstermiş ve oldurgan biçimi için Çağatay Türkçesi *ötkür-* 'geçirmek' fiilinden bahsetmiştir. (Vambery, 1878: 59). Clauson *ötgür-* fiilini *öt-* 'to cause to pass through' [geçirtmek] fiilinin *causative* 'ettiren' biçimi olarak tanımlayarak Uygur Türkçesi *ötgür-*, Karahanlı Türkçesi *ötgür-*, Çağatay Türkçesi *ötker-/ötgüz-*, Kıpçak Türkçesi *ötger-/ötker-* fiil örneklerini vermiştir (Clauson, 1991: 52). Marcel Erdal *öt-* fiilinin çeşitli cümle kalıplarında yer aldığını ve farklı durumlarda farklı anlamlarda kullanıldığını düşünür¹². Bu sebeple *ötgür-* fiilinin bu anlamlardan hangisiyle bağlantılı olduğunu belirlemek zordur (Erdal, 1991: 752).

Erdal *ötgürü* 'because of' [yüzünden, sebebiyle] edatının *ötgür-* 'to get through' [geçirmek] fiilinin kalıplaşmış zarf eki *-ü* eklenmiş biçimi olduğunu düşünmekte ve *öwkälärintä ötgürü* 'because of their anger' [öfkelerinden ötürü, dolayı], *boücägünin kavismakindin ötgürü* 'because of the conjunction of these three' [bu üçünün kavuşmasından dolayı], *kertgüncintin ötgürü* 'because of their faith' [inançlarından dolayı] örneklerini vermektedir (Erdal, 2004: 401).

Kısasü'l Enbiyâ'da *ötkür-/اوتکور* fiili iki yerde 'geçirmek, geçirtmek, delme' anlamlarında bir yerde 'şarkı söylemek' anlamında geçmektedir.

Ötkür-: [KE, 16v21]

- *Butğa tapunmaz-sén, hamr içmez-sén, ün ötgürmez-sén* (KE 16v21).

"Buta tapmazsın, içki içmezsin, şarkı söylemezsin."

Ötkür-: [KE, 61r21]

- *Tepesine urur erdi, mevlî yarlığı birle barıp anıy tepesine ötküre urar erdi* (KE, 61r21).

"Tepesine vururdu, Allah'ın buyruğu ile varıp onun tepesine geçirerek vururdu."

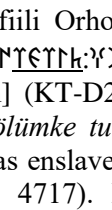
Ötkür-: [KE, 224r21]

- *Busuğdın çıkıp koltuğundın ötgürü sançtı* (KE, 224r21).

"Pusudan çıkıp koltuğundan (kol-beden birleştiği yer) geçirerek mızrakladı."

8. Türgür/Tirgüz

DLT'de fiilin r'li şekli *türgür-/ترگر* 'diriltmek' anlamıyla geçmektedir. *Tengri ölüğ tirgürdi* / تئگری اۆلۆگ تیرگürدی 'god raised the dead' [Tanrı ölüyü diriltti] (DLT II 179-17). Radloff *tirgüz-/тиргүз-* fiilini 'beleben, zum leben erwachen' [canlandırmak, yaşatmak] olarak tanımlamış ve *tirgiz-* 'canlandır, dirilt', *tirgüzgüçi* 'canlandıran, diriltten' örneklerini vermiştir. *İsâ peygamber ölüglerni tirgüzüp érdiler* / ایردیلابر ایردیلابر ایردیلابر 'İsâ Peygamber ölümleri tiriltti', bizni *tirgizmäkkä öldi* / бізні тиргізмәккә өлді 'died to resurrect us' [bizi diriltmek için öldü] (Radloff, 1893:1376).

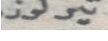
Türgür- fiili Orhon yazıtlarında 'diriltmek' anlamıyla geçer. *Ölteçi bodunug tirgürü igit[t]im* / 'I resurrected and fed the dying people' [ölecek olan halkı diriltip besledim] (KT-D29). Fiil, Kutadgu Bilig'de ise bir yerde geçmektedir. *Kanı ol ölüğ tirgürügli kişi, ölümke tutug boldu âhir işi*, 'where is the person who resurrected the dead, finally he too was enslaved to death', [hani nerede ölümleri diriltten insan, sonunda (o da) ölüme esir oldu] (KB, 4717). Erdal'a göre *türgür-* 'dirilt, canlandır' eylemi Orhon yazıtlarında

¹² Sav *ötgürdäçi ordu* 'yazı işleri sarayı' yarok yaşok *ötgürürler* 'ışığı geçirtmek, geçmesini sağlamak' örnekleri geçmektedir. (Erdal, 1991: 752)

НҲҲТН/Т²İR²G²(Ü)R²Ü şeklinde ikinci hecesinde /ü/ sesi olmadığı için *tirig+gärü* şeklinde okunmalıdır (Erdal OTWF: 753). Talat tekin ise bu görüşe katılmayarak yazıtlarda düz ünlüden sonra gelmesi gereken yuvarlak ünlünün gelmediği diğer bir örnek 𐰽𐰺𐰭𐰸/b(i)nt(ü)re sözcüğünü örnek gösterir. Ayrıca *tirig+gerü* ancak ‘diriye doğru’ gibi bir anlama geldiğinden bağlama uymadığını düşünmektedir: *tirgürü igit[t]im* ‘diriltip besledim’ (Tekin, 2004: 237).

Clauson sözlüğünde **tir-* ‘resurrect, bring to live’ [yaşatmak, canlandırmak] fiilinin *causative* ‘ettirgen’ yapısı olarak *tirgür-* fiilini vermiştir. Sözcüğün Orta Çağ döneminde bazı fonetik değişikliklerle z’li türevi *tirgüz-* şeklinde değişim yaşadığını belirterek diğer Türk lehçelerindeki varyantlarını göstermiştir. Tuva Türkçesi *dirgiz-*, Azerbaycan Türkçesi *dirilt-Osmanlı Türkçesi dirilt- ve dirgür-* (yalnızca 14.yy-16.yy), Türkmen Türkçesi *direlt-*, Orhon Türkçesi *tirgür-*¹³, Uygur Türkçesi *tirgür-*¹⁴, Karahanlı Türkçesi *tirgür-*¹⁵, Çağatay Türkçesi *tirküz-*, *tirgüz-*, Harezmi Türkçesi *tirgür-* Kıpçak Türkçesi *tirgür-/tirgiz-* (Clauson, 1991: 546).

Kısaşü’l Enbiyâ’da üç yerde *tirgür-/تيركور*, elli iki yerde *tirgüz-/تيركوز* fiili ‘canlandırmak, diriltmek’ anlamıyla geçmektedir.

Tirgüz-: [KE, 179r11]

• *Birisi aytur érdi: Tangrı ‘azze ve celle cänni tirgüzür tenni tirgüzmes dér érdi* (KE, 179r11).

“Birisi söylerdi: Tanrı azze ve celle canı diriltir, teni diriltmez derdi.”

Tirgür-: [KE, 163r1]

• *Melik kaçguluğ boldı, veziri aydı: men bir hacet kolayın, bu tirgürmese téz kelmey* (KE 163r1).

“Melik kaygılandı, veziri söyledi: Benim bir isteğim var, bu diriltmezse hemen gelmeyecek.”

9. Turğur/Turğuz

Radloff *turgus-/турҕус* ‘hinstellen, aufstellen, aufrichten, erbauen, errichten’ [ayağa kaldırmak, dikmek, kurmak, inşa etmek] ve *törgöz-/төрҕөз* ‘aufstellen, bauen, leben lassen, zu wohnen erlauben’ [kurmak, inşa etmek, yaşatmak], fiillerini ayrı maddeler halinde değerlendirerek örnekler vermiştir. Тебiр тура турҕусты/tebir tura *turgustu* ‘er erbaute ein haus aus eisen-’ [demirden bir ev yaptı], миңи аҗакка төрҕөздө/mini ayakka *törgözdö* ‘er hat mich auf die beine gestellt’ [beni ayağa kaldırdı] (Radloff, 1905: 1277). Räsänen *turkar-/turkur-* ‘in die länge gehen, lange dauern’ [uzun süre devam etmek, durmak, durdurmak] fiillerini *tur-* ‘stehen’ [durmak, kalmak] fiili ile ilişkilendirerek açıklamıştır (Räsänen, 1969: 500). Clauson *tur-* ‘to raise, lift, rouse’ [yükseltmek, kaldırmak, uyandırmak] fiilinin *causative* ‘ettirgen’ biçimi olarak *turğur-* fiilini göstermiş ve Orta Çağ döneminde fiilin bazı ses değişimleriyle *turğuz-* biçiminin de ortaya çıktığını belirtmiştir¹⁶. Ahmet Caferoğlu, Uygur Türkçesi *turğur-/turkur-* fiili için “durdur, diktir, rezk ettir” anlamlarını vermiştir (Caferoğlu, 1968: 253).

¹³ *Tirgürü igit[t]im/ 𐰽𐰺𐰭𐰸:НҲҲТН* ‘ı resurrected and fed’ [diriltip besledim] (KT-D29)

¹⁴ *Neñ tirgürmegey* ‘will on no account bring to life’ [hiçbir şekilde diriltmeyecek]. (Clauson, 1991: 545)

¹⁵ *Ölüg tirgürdi* ‘resurrected dead’ [ölüyü diriltti]. (DLT II, 179-17)

¹⁶ Clauson *turğur-/turğuz-* fiilinin Türk lehçelerindeki ses değişimlerini göstererek örnekler vermiştir. Orhon Türkçesi *turğur-*, Azerbaycan Türkçesi *durğuz-*, Türkmen Türkçesi *duruz-/turuz-*, Osmanlı Türkçesi *durdur-* Uygur Türkçesi *turkur-/turgur-*: *Etdimiz turğurdımız erser* ‘if we have organized and built’ [eğer organize edip inşa ettiysek], küsüşüğü umunçuğ *turğurur* için ‘because they arouse wishes and hopes [arzularını ve umutlarını uyandırdıkları için]. Karahanlı Türkçesi *turğur-*, Çağatay Türkçesi *turğuz-*, Harezmi Türkçesi *turğur-*, Kıpçak Türkçesi *turğuz-*, *turğur-*, *durğur-*. (Clauson, 1991: 541)

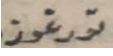
Kaşgarlı DLT'de *turgur-*/تُرْغُرُ fiilinin 'durdurmak, kaldırmak, dikmek, inşa etmek; zayıflatmak, yordurmak, durgun hale getirmek' anlamlarını vermiş ve örneklerle göstermiştir. *Ol atıg turgurdi-*/أَلْ أَتِغْ تُرْغُرْدِي 'he stopped the horse, weakened it' [o atı durdurdu, zayıflatı] (DLT II,177). *Ol meni urundun turgurdi*/أَلْ مَنِي أُرُنْدُنْ تُرْغُرْدِي 'lifted me off the ground' [beni yerden kaldırdı] (DLT II,177). Er tam *turgurdi*/أَرْتَامْ تُرْغُرْدِي 'man made wall' [adam duvar yaptı] (DLT II,178). *Turgur-* fiili Köktürk alfabesi ile yazılan Irk Bitig adlı Uygur Türkçesi eserinde ise 'uyandırmak, kaldırmak' anlamıyla geçmektedir. *Udıgmaq udgur yatıghıg turguru yoriyur*/𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤:𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤:𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤:𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤:𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤:𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤:𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤:𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤 'lives by waking the sleeper, lifting the lying man' [uyuyanı uyandırarak, yatanı kaldırarak yaşıyor]. (Irk. B 20/21)

Kısasü'l Enbiyâ'da bir yerde *turgur-*/تورغور, altı yerde *turguz-*/تورغوز fiili 'kaldırmak, yükseltmek; durdurmak' anlamıyla geçmektedir.

Turguz-: [KE, 101r21]

• *Yusuf on miñ altun kurlıg yigitlerni alarga karşı yiberdi taqı yüz miñ kümüş kurluğ yigitni özi katında turguzdı* (KE, 101r21).

“Yusuf on bin altın kuşaklı yiğidi onlara karşı gönderdi ve yüz bin gümüş kuşaklı yiğidi kendi yanında durdurdu.”

Turguz-: [KE, 82v13]

• *İmām Muhammed taşkaru çıktı, vücudından çıkğan hıdsni alıp yüzige boynıga sürtdi. Tişi anı kördi erse köñli savudu ve yigrendi, aydı: ér bu türlüg érmiş, terk kitgil, tép qaşudın turguzdı* (KE, 82v13).

“İmām Muhammed dışarı çıktı, vücudundan çıkan erkeklik suyunu alıp yüzüne boynuna sürdü. Kadın onu görünce gönlü soğudu ve iğrendi, söyledi: Adam böyle bir adammış, hemen git diyerek karşısından kaldırdı.”

Turguz-: [KE, 10v8]

• *Karağu yaratmasa érdim közlüglér şükr kıлмаğay érди, ahsak yaratmasa érdim adaklıglar şükr kıлмаğay érди. Bir ançanı uşmañıñ oñ qolında turguzdı, bir ançanı tamuğñıñ sol qolında turguzdı* (KE, 10v8).

“Kör yaratmasaydım gözlüler (görenler) şükretmezdi, topal yaratmasaydım ayaklılar şükretmezdi birazını cennetin sağ tarafında, birazını cehennemnin sol tarafında durdurdu, dikti.”

10. Yatğur/Yatqur

Erdal *yatgur-* fiili için 'to lay somebody down or to make him lie down' [birini yere sermek veya yatırmak] (Erdal, 1991: 754), Bedroligeti 'to let sleep' [uyutmak] (Bedroligeti 2001) anlamlarını vermiştir. Clauson *yatğur-* 'yatırmak' fiilinin farklı Türk lehçelerindeki türevlerini göstermiştir¹⁷ (Clauson, 1972: 888). Caferoğlu sözlüğünde *yatur-/yatğur-* fiillerini 'yatırmak, uzatmak' anlamlarında göstermiştir (Caferoğlu, 1968: 290). Gülensoy *yatur-*, *yadur-* 'yayırmak' fiillerinin gelişimlerini *yatdır-* < *yatdur-* < **yat-dur* şeklinde, **yat-ğur-* fiilinin ise *yaktır* < *yatqur* < *yatğur* şeklinde göstermiştir (Gülensoy, 2007: 1089).

Yatğur- fiili Kutadgu Bilig'de 'yatırmak' anlamında geçmektedir. *Qadğu meni ewde yatğurmadi, saqıñ qadğu birle özüm umadı* / بوقدغو مېنى اېفدا يتغورمادي, ساقنج قدغوبرلا اوزوم اومادي 'bu kaygı beni evde yatırmadı, endişe ve kaygıya karşı gelemedim' (KB, 3330). DLT'de ise

¹⁷ Osmanlı Türkçesi, Türkmen Türkçesi *yatır-*, Azerbaycan Türkçesi *yatırt-*, Uygur Türkçesi *yatğur-*: *Töpün yatğururlar* 'make him lie face downwards' [onu yüzüstü yatır], Karahanlı Türkçesi *yatğur-*, Çağatay Türkçesi *yatqur-* Harezmi Türkçesi *yatur-*, *yatqur-*, Kıpçak Türkçesi *yatqır-*. (Clauson, 1972: 888)

‘yatırmak; uyutmak’ anlamları verilerek bir örnek gösterilmiştir. *Ol anı yatgurdı/ألى أنى يتغوردى* ‘o, onu uyuttu, yatırdı’ (DLT III 99-18).

Yatğur-: [KE, 220r2]

• *Alini öz ornuda yatğurdı, özi kitti. Olar oyğandılar. İblis kördi, barçanıñ başığa öziniñ başığa tofrağ bar.* (KE, 220r2)

“Ali’yi kendi yerinde yatırdı, kendisi gitti. Onlar uyandılar, iblis gördü. Hepsinin başında ve kendi başında toprak var.”

11. Sonuç ve Değerlendirme

Harezmi Türkçesinin önemli ses özelliklerinden birisi olan dudaksıllaşma $-gUr/gUz-$ ekinde de görülmektedir. *ET. /g/-/ğ/ > Hrz. /w/ : ki/gür- > ki/wür (g>w)*, bazı örneklerde ise çift dudaksı $/w/$ sesi diş dudaksı $/v/$ ’ye döner: *Hrz. ki/wür > Kıp./Osm. ki/vür (w>v)*.

Tablo 1: Kısaşü’l Enbiyâ’da Tespit Edilen $-gUr/gUz-$ Ekinde $g>w>v$ Değişmesi

$g > w > v$	kir/güz(r)- (KE 205v12)	ki/wür- (KE 24r22)	ki/vür- (KE 94v20)
sayı	4	13	48

Kigür- Sözcüğünün **kig-* ‘içeri girmek, sokmak, geriye gitmek’ fiil kökünden geldiği düşünülürse **kig-/ü)r-* fiiline gelen ek $gUr/gUz-$ değil, *r-* faktitifidir. Bu halde bahsettiğimiz $/g/>/w/$ (dudaksıllaşma), $/w/>/v/$ (diş dudaksıllaşma) olayları gUr/gUz ekinin söz başı $/g/$ sesinde değil, **kig-* fiilinin söz sonu $/g/$ sesinde gerçekleşmektedir. Diğer bir görüş ise fiilin *ki(r)-gür-* > *ki-gür* şeklinde *kir-* ‘girmek’ fiil kökeninden geldiği ve $/r/$ sesinin düştüğü görüşüdür. Bu durumda ise sözcüğün ettirgen, oldurgan fonksiyonu $gUr/gUz-$ eki ile sağlanmaktadır.

Ekle ilgili önemli ses olaylarından birisi r/z denkleşmesidir. Asli sesin $/r/$ mi yoksa $/z/$ mi olduğu, Türk dilinin en fazla tartışılan konularından birisidir. Aynı dil ailesine mensup farklı diller arasında görülen denklik, Türkçenin tarihi devirlerinde de görülmektedir. Kısaşü’l Enbiyâ’da tespit ettiğimiz dokuz fiilden dördünde zetasizm (z’leşme) etkisi görülmektedir. *ET. ki/gür-* > *HT.kir/güz-*, *ET. tir/gür* > *Hrz. tir/güz* ~ *Kıp. tir/güz* ~ *Çağ. tir/küz*, *ET. tur/gür-* > *OT.tur/güz*, *ET. ar/gür-* > *Çağ. ar/küz-/har/küz*. Ettirgenlik fonksiyonları farklı eklerle sağlanan iki fiilin ise $-gUz-$ ’lu biçimleri ilk defa Orta Türkçe döneminde ortaya çıkmaktadır; *ET. olurt-/olxut-/olğut-* > *Hrz.-Kıp.-Çağ. olurt/güz-*, *ET. körküt-*, *körtür-* > *Hrz.-Kıp. kör/güz-*, *Çağ. kör/küz-*, *Osm. gör/güz-*.

Tablo 2: Kısaşü’l Enbiyâ’da Tespit Edilen $-gUr/gUz-$ Ekinde r/z Denkleşmesi

$r > z$	tir/gür- (KE 163r1)	tir/güz- (KE 40r19)
sayı	3	52
$r > z$	tur/gür- (KE 148v11)	tur/güz- (KE 10v8)
sayı	1	6

Ek üzerinde gözlemlendiğimiz $gUr/gUz > kUr/kUz (g>k)$ sedasızlaşmanın ilk örnekleri Harezmi Türkçesinde ortaya çıkmakta ve Çağatay Türkçesine kadar devam etmektedir. *ET. ar/gür-* > *Çağ. ar/küz*, *Hrz. kör/güz-* > *Çağ. kör/küz*, *ET. öt/gür-* > *Hrz. öt/kür-*, *Hrz. tir/gü(r-z)* > *Çağ. tir/küz*, *ET. yat/gür-* > *Çağ. yat/kür-*. Osmanlı Türkçesinde ise Oğuzcanın da etkisiyle nadir görülen birkaç fiilde ek g ’li şekildedir. Bk. *gör/güz-*, *dir/gür-*.

Tespit ettiğimiz fiillerde yuvarlak ünlünün düzleşme hadisesi genel olarak Kıpçak Türkçesinin bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır; *Hrz. kör/güz-* > *Kıp. kör/gez*, *Hrz. öt/kür-* > *Kıp. öt/ger-*, *Hrz. tir/güz-* > *tir/güz*, *Hrz. yat/kür-* *Kıp. yat/kür*. Harezmi Türkçesi eseri olan Kısaşü’l Enbiyâ’da ise yalnızca *kör/güz-* > *kör/gez-* örneğinde görülmektedir”.

Tablo 3: Kısaşü'l Enbiyâ'da Tespit Edilen -gUr-/gUz- Ekinde ü > e Düzleşmesi

ü > e	kör/güz- (KE, 91r19)	kör/gez- (KE, 123r6)
sayı	55	1

Bazı fiillerde ek başı *k ~ ğ* sesi, Oğuzcanın etkisiyle düşmüş ve özellikle Harezmi Türkçesinde her iki biçimi de kullanılmıştır. Kısaşü'l Enbiyâ'da tespit edilen ikili kullanımlar şu şekildedir.

Tablo 4: Kısaşü'l Enbiyâ'da Tespit Edilen -gUr-/gUz- Ekinde ğ ~ k Düşmesi

k > ø	öt/kür- (KE, 224r21)	öt/ür- (KE, 148v21)
sayı	3	2
ğ > ø	koñ/ğur- (KE, 229v9)	koñ/ur- (KE, 227r1)
sayı	1	1

Eski Türkçede işlek bir şekilde kullanılan *gUr-/gUz-* ekinin örneklerde olduğu gibi /g/ sesinin düşmüş olduğu biçimleri, Harezmi Türkçesi üzerindeki Oğuzcanın bir tesiri olarak değerlendirilebilir. Kısaşü'l Enbiyâ'nın yazıldığı Harezmi Türkçesi, Karahanlı Türkçesinden teşekkül eden, Kıpçak, Oğuz, Kanglı gibi çeşitli Türk boylarının da etkisiyle karışık bir yazı dilini yansıtan dönemdir. Bu yazı dilinde sözcüğün eski biçimleri ve yeni şekilleri yukarıdaki örneklerde olduğu gibi aynı eserlerde hatta aynı cümlede görülebilmektedir.

Artık Osmanlı Türkçesine gelindiğinde ise birkaç örnek dışında ek neredeyse hiç kullanılmamaktadır; *ET. otur/ğuz-* > *Osm. otur/t*, *ET. ki/ğür-* > *Osm. gir/dir-*, *ET. koñ/ğur-* > *kañ/ır-*, *ET. tir/ğür-* > *Osm. dir/(i)l-t* (14-16 yy.), *tur/ğur-* > *dur/dur*, *ET. yat/ğur* > *yat/ur-*. Bu dönemde ekte /g/ sesinin düşmesi, ekin Oğuz Türkçesinde /-r-/ ettirgenlik ekiyle karışmasına sebep olmuştur; *Hz. yat/ğur->yat/ur-* ≠ *Osm. yat/(i)r-*. Bununla birlikte Osmanlı Türkçesinin 14-16 yüzyılları arasında nadir de olsa görülen *dir/ğür-*, *gör/ğüz*, *er/ğür-* fiilleri, Eski Türkçenin en işlek ettirgenlik eklerinden birisi olan *gUr-/gUz'*ün tarihi kalıntıları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 5: Tespit Edilen Fiillerin Tarihi Türk Dillerindeki Durumu

Orhon Türkçesi	Uygur Türkçesi	Karahanlı Türkçesi	Harezmi Türkçesi	Kıpçak Türkçesi	Çağatay Türkçesi	Osmanlı Türkçesi
kigür- (KT D23-BK D19)	kigür- (Clauson, 1972: 713)	kigür- (KB 2370)	kigür- (KE, 218v18), kirküz- (KE, 134v21), kivür- (KT, 94v20), kiwür- (KE, 40r14)	-	giwür- (Clauson, 1972: 713)	givür-, giyür- (Clauson, 1972: 713)
-	-	arğur- (DLT I, 486-14)	arğur- (KE, 247v10)	-	arğuz-, harkuz- (Tekin, 1969: 72)	-
koñor-/koñur- (Clauson, 1972: 640)	komar- (Levitskaya 2000: 64)	koñur- (DLT III, 392-20)	koñur- (KE, 229v9)	-	koñar- (Clauson, 1972: 640)	kañır- (KT :1032)
-	körküt-, körset- (Vambéry, 1878: 83).	körküt-/körtür- (DLT II, 195-1)	körgüz- (KE, 104r19), körgez- (KE, 123r6)	körgüz- körgez- (Clauson, 1972: 740)	körküz- (Vambéry, 1878: 83).	görgüz-/göster- (Clauson, 1972: 740)

olurt- (KT D-25)	-	olxut-/olgut- (DLT I,260-25).	olturguz-	olturguz (CC 25b)	olturguz (FK :298)	oturt- (LO: 122)
-	ötgür- (Clauson, 1972: 52)	ötgür- (DLT I 227-3)	ötkür- (KE 16v21)	ötger-/ötger- (Clauson, 1972: 52)	ötkür- (Vambéry, 1878: 59).	-
tirgür- (KT-D29)	tirgür- (Clauson, 1972: 546)	tirgür- (DLT II, 179-17)	tirgüz- (KE, 179r11), tirgür- (KE, 163r1)	tirgür-/tirgüz- (Clauson, 1972: 546).	tirküz- / tirgüz- (Clauson, 1972: 546)	dirilt- ,dirgür- (Clauson, EDPT: 546).
turgur- (Clauson, 1972: 541)	turgur- (Irk. B 20/21)	turgur- (DLT II,177)	turgur-/turguz- (KE, 101r21)	turguz- /turgur- /durgur- (Clauson, 1972: 541)	turguz- (Clauson, 1972: 541)	durdur- (Clauson, 1972: 541)
-	yatgur- (Clauson, 1972: 888)	yatgur- (DLT III, 99-18)	yatgur- (KE 220r2) /yatur- (Clauson, 1972: 888)	yatgur- (Clauson, 1972: 888)	yatgur- (Clauson, 1972: 888)	yatir- (Clauson, 1972: 888)

Kısaltmalar

Bk: Bakınız

CC: Codex Cumanicus

Çağ: Çağatay Türkçesi

DLT: Divânu Lugâti't- Türk

ET: Eski Türkçe

Hz: Harezmi Türkçesi

FK: Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü

Irk. B: Irk Bitig

KB: Kutadgu Bilig

Kıp: Kıpçak Türkçesi

KT: Karahanlı Türkçesi

KE: Kısasü'l Enbiyâ

LO: Lehçe-i Osmâni

Osm: Osmanlı Türkçesi

Kaynaklar

- ATA, A. (1997). *Nāşürü'd-dîn Bin Burhānüd'dîn Rabguzi Kışaşü'l-Enbiyâ (Peygamberler Kıssaları) I Giriş-Metin-Tıpkıbasım. II Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (2019). *Divanü Lügat-it Türk I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary PreThirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar Of Old Turkic*. Leiden-Boston: Brill.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach To The Lexicon, Volume I-II*. Wiesbaden: Otto Harrasowitz
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gabain, A. V. (1988). *Eski Türkçenin Grameri* (çeviren: Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, Cilt I, A-N*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, Cilt II, O-Z*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2019). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Koçoğlu, V. (2006). “An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish (EDPT)”ın Söz Dizini. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, Cilt: VI, Sayı 1, Sayfa: 111-149, İZMİR 2006.
- Levitskaya L. S., Dybo A. V., Rassadin V. (1997). *Etymological Dictionary of Turkic Languages. Common Turkic and Inter-Turkic Stems Beginning on K–Ka*. Moscow.
- Radloff, W. (1899). *Versuch Eines Wörterbuches der Türk-Dialecte, k-,g-,x-,h-*. St. Petersburg.
- Radloff, W. (1893). *Versuch Eines Wörterbuches der Türk-Dialecte, a-,i-,ä-,o-,ö-*. St. Petersburg.
- Radloff, W. (1905). *Versuch Eines Wörterbuches der Türk-Dialecte, j-,n-,r-,l-,t-,d-,ç-*. St. Petersburg.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*, Helsinki.
- Starostin, S.-Dybo, A.-Mudrak, O. (2003). *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*. Leiden-Boston: Brill.
- Tekin, T. (1967). *A Grammar of Orkhon Turkic*. Bloomington: Indiana University.
- Tekin, T. (2003). *Further Evidence for “Zetacism” and “Sigmatism”, Makaleler-1 (Altayistik)* (Haz.: Emine YILMAZ-Nurettin DEMİR), Ankara: Grafiker Yayınları, s. 45-54.
- Tekin, T. (1994). Notes on “Old Turkic Word Formation”. *Central Asiatic Journal*, Vol. 38 No. 2 (1994) pp. 244-281.

Tekin, T. (1969). Zetacism and Sigmatism in ProtoTurkic. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Tomus XXII, pp. 51-80 .

Tietze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı- Sprachgeschichtliches und Etymologisches Wörterbuch der Türkei-Türkischen, Cilt 1, A-E*. İstanbul: Simurg Yayınları.

Tietze, A. (1914-2003). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı - Sprachgeschichtliches und Etymologisches Wörterbuch der Türkei-Türkischen, Cilt 2, F-J*. İstanbul: Simurg Yayınları.

Toprak, F. (2005) *Harezmi Türkçesinde Fiil*, Ankara: Bizim Büro Yayınları.

Toprak, F. (2005). Harezmi Türkçesi ve Fiillerin Özellikleri. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XVIII, 105-118.

Toprak, F. (2002). Harezmi Türkçesi ve Kıpçak Türkçesi Metinlerinin Söz Varlığı (Fiil) Açısından Değerlendirilmesi. *EKEV Akademi Dergisi*, XXV, 287-305.

Toprak, F. (2003). Türkçe’de -Gır ~Gur Ekinin Kullanımı ve Divan-i Lüğati’t-Türk’teki Farklı Fonksiyonları. *EKEV Akademi Dergisi*, XIV, 237-244.

Vambery, H. (1878). *Etymologisches Wörterbuch der Turko-Tatarischen Sprachen*. Leipzig: F.A. Brockhaus.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.